

UMJETNOST I IDEJA

Mario Kopic

Hegelovo sintagmatsko određenje biti umjetnosti kao "osjetilnog sjajenja Ideje" (*das sinnliche Scheinen der Idee*) predstavlja u odnosu na Ideju zapravo pleonazam. Premda ono osjetilno ne sjaji (svijetli) uvijek, sjaj je uvijek osjetilan. Hegel, koji je težio savršenoj tautologiji, htio je dakako reći nešto drugo: da osjetilno samo o sebi ne sjaji, odnosno sjaji samo ukoliko je sjajenje Ideje. Bez Ideje ono osjetilno bi, prema Hegelu, bilo ne samo lišeno ljepote, nego i lišeno nazočnosti (prisutnosti pred očima). Ostalo bi jednostavno u tami. Trebalo bi ostati, jer post-hegelovska misao priznaje izvorni sjaj jedino i samo još osjetilnom, dočim su ideje i razne idejice proglašene samo refleksom. Taj je refleks pak prilično sumnjive vrijednosti, jer su ideje – upravo kao što je to bila Ideja – same o sebi nevidljive. Zato ih valja načiniti vidljivima, afirmirati ih i potvrditi u osjetilnom svijetu (praksi), odnosno u umjetničkom djelu, dakle opet ondje odakle su izašle, u području osjetilnog. Ideje služe kao sredstvo na zaobilaznici od osjetilnog do osjetilnog. Trebale bi biti instrumentom samo-sjajenja osjetilnog i osjetilnosti kao takve. Ideja, to vlastito ime onoga nad-osjetilnog i neprolaznog, tako je pretvorena u prolaznu osjetilnu sliku (*Sinnbild*, prispodobu) osjetilnog.

Gradacija osjetilnosti ili promocija estetičnosti podudara se s degradacijom Ideje, s disperzijom ideje na mnoštvo ideja i idejica, koje se razmahuju

napose preko takozvanih umjetničkih ideologija. Prevrednovanje svih vrijednosti zato ne označava kraj, nego početak ideologija, odnosno računanja s idejama i računanja na ideje. Otuda raznovrsnost na različitim ideologijama zasnovanih estetika.

Nakon preminulosti Ideje, ideo-logija hoće postaviti upravo svoju ideju kao Ideju, ovjekovječiti se kao apsolutno valjana. No nema Ideologije, postoje jedino i samo ideologije koje se bore međusobno, koje nastoje jedna drugu istisnuti i uništiti. U tom kontekstu nije samo ideološka marksistička estetika, nego i svaka druga estetika, uključujući i esteticističku estetiku. U esteticističkoj estetici kao ideologiji larpurlartizma naime nije riječ o umjetnosti *kao* umjetnosti, nego ujedno i nadasve o umjetnosti kao ideji, dakle o Umjetnosti. No esteticistička estetika unatoč toj ili upravo zbog te dvojnosti daje umjetnosti najviše prostora i slobode. Omogućuje oslobađanje poetike što je druge ideologije blokiraju etikom. U ideologiji larpurlartizma pak nema razlike između etike i poetike. Jedina etika u njoj jest poetika. Dakako, ne poetika u užem smislu, poetika s kakvom operira literarna teorija, ne dakle poetika kao nauk o pjesništvu, nego poetika kao autonomni temelj pjesništva.

Zato je očito da se u slučaju kad se suvremenoj umjetnosti zamjera etička indiferentnost ili čak etički nihilizam, to zbiva svagda sa stajališta neke etike, koja se hoće distancirati od poetike i postaviti se nad nju. Obično se ta etika nastoji nametnuti kao sadržaj, kao osnovna i nužna sadržajna usmjerenost poetike, dok bi poetika kao takva imala biti nešto samo formalno, umjetnost dakle nešto samo na površini slobodno. Na tu shizoidnost sadržaja i oblika, nužnosti i proizvoljnosti, umjetnik kao umjetnik doista nikad ni ne pomišlja, budući da je sav njegov napor usmjeren upravo na gradaciju oblika u sadržaj, proizvoljnosti u nužnost.

Mallarméovo *Bacanje kocke nikada neće ukinuti slučaj*, Schönbergove *Tri klavirske skladbe op. 11* i Maljevičev *Crni kvadrat na bijelom fonu* tvore umjetničko *razmeđe* s ovu stranu kojeg dominira samorazviće *poetike*, a s onu stranu kojeg ostaje neopozivo zaostajanje *mimetike* bilo čega (ideje, sentimenta, prirode) unaprijed danog i zadanog. Sva trojica i svatko za sebe – pjesnik, skladatelj i slikar – zato izgrađuju svoju vlastitu poetiku, autopoetiku. Pišu čak i svoju vlastitu estetiku.

Za razliku od platonističkih mimetističkih estetika, kojima je poetika nešto sekundarno i koje su uglavnom pisali neumjetnici (filozofi), estetike koje se podudaraju s poetikom jesu poetološke ne samo u odnosu spram načina ili forme, nego i u odnosu spram same ideje ili sadržaja umjetničkog proizvođenja, proizvođenja, a ne samo proizvoda. Umjetnik nije sada *mimetičar*, nego ono što je bio i prema Platonu: *pojetičar* (proizvođač) ideja.

Jalovost onih koji utvrđuju da je svaka mimeza već i pojeza, i obrnuto, posvjedočuje se pri činjenici da proizvođač ideje – bio to nekadanji bog ili sadašnji umjetnik – ništa ne nasljeđuje, ništa ne imitira, ništa ne podražava. Potom, u drugoj fazi, pri neposrednom proizvođenju umjetničkog djela, umjetnik dakako postupa u skladu sa svojom idejom, nacrtom ili projektom. No ta mimeza, ako se još uopće tako može imenovati, nipošto nije ono odlučujuće po čemu umjetnik sad jest umjetnik.

Kao pravi umjetnik na početku 20. stoljeća zato slovi Umjetnik. Umjetnik je onaj umjetnik koji cjelokupno umjetničko djelo, uključujući njegovu ideju (nacrt), stvara, kreira iz ništine (*creatio ex nihilo*). Zanimljivo je da oni kojima se teza o smrti Boga ili Ideje čini itekako prihvatljivom, srdito odbacuju tezu o smrti Umjetnosti. To ne iznenađuje, budući da se cjelokupna Nietzscheova misao, koja je misao o usudnom prevratu odnosa između osjetilnog i nadosjetilnog, estetičnog i idejnog, može sažeti u geslo: Bog je mrtav, živjela Umjetnost!

Odbacivanje teze o smrti umjetnosti je razumljivo. Naime, teško se pomiriti s mišlju da je takoreći sve mrtvo i da više ništa nije živo, živo u tom smislu da bi za nj bilo vrijedno živjeti. No ne možemo danas mimo sve veće potvrde Hegelovih riječi o kraju umjetnosti. A tu istinu moramo pratiti jedino i samo unutar značenjskog horizonta koji je svojstven samom Hegelu, nešto što je publicističkim tumačima, lijepim dušama i plavim čarapama posvema strano. Riječ je o tome da unutar Hegelova obzorja svaka riječ ima svoje sistemski određeno značenje, značenje koje nipošto nije arbitrarno ili uobičajeno. Tako umjetnost Hegelu znači jedino i samo *lijepu* umjetnost, a ljepota mu znači jedino i samo *osjetilno sjajenje/priviđanje* (u latinskoj dvoznačnosti *videre* i *lucere*) Ideje. Ništa drugo! Ako Hegel kaže da je umjetnost, koja je u prošlosti bila uzvišeni i najviši način prikazivanja Ideje, izgubila svoje mjesto, budući da su je "natkrilili" (*überflügelt*) misao i refleksija i da je dakle estetika kao

"znanost (o) umjetnosti" prevladala nad samom umjetnošću, tada Hegel misli upravo na lijepu umjetnost kao osjetilno sjajenje Ideje. S tom i takvom umjetnošću je sada kraj. Kraj u tom smislu da je umjetnost s najvišeg mjesta pala na niže, na najniže mjesto prikaza Ideje. S tog mjesta i u njegovu okviru, prema Hegelu, perspektive se umjetnosti ne zatvaraju, nego direktno otvaraju: "Možemo se zacijelo nadati da će se umjetnost sve više uzdizati (*steigen*) i usavršavati (*vollenden*), ali njezina je forma prestala biti najvišom potrebom duha (*das höchste Bedürfnis des Geistes*)". Kao najviša potreba duha umjetnost je nešto prošlo (*ein Vergangenes*), jer sada je najviša potreba duha – znanost. Znanost je naime najviši način na koji istina pribavlja sebi egzistenciju. Pritom je dakako znanost umjetnosti ili estetika samo dio znanosti kao takve, samo element sadašnje najviše potrebe duha.

Implicitna je pretpostavka da se najzreliji i najrazvijeniji duhovi odsad više neće baviti umjetnošću, nego Znanošću. Umjetnošću će se baviti, razvijati je i usavršavati manje zreli i manje razvijeni duhovi. Eksplicitna i praktična konsekvencija takve pretpostavke je danas omniprezentna koegzistencija univerziteta i akademija: za znanstvenike je potrebna univerzitetska naobrazba, dočim je umjetnicima dostatna tek akademija. Dakako, i socijalno gledano, teoretičari i povjesničari književnosti, estetičari, povjesničari umjetnosti i ostali znanstvenici predstavljaju nobilitete i materijalno i statusno su obilno nagrađeni, dočim su umjetnici tek oni na rubu i s ruba.

Pri svemu tome je danas faktički nazočan i sve očitiji problem kraja umjetnosti ne samo u prvom, nego i u drugom hegelovskom značenju. Ne samo prenesenom, dakle hijerarhijski prestižnom, nego i u doslovnom značenju, značenju uzdizanja i usavršavanja.

Kad je danas riječ o kraju umjetnosti ili umjetnosti kao o nečemu prošlom, mislimo na kraj umjetnosti u doslovnom značenju. Zato su kraj i smrt umjetnosti postali sinonimi. Pitamo se nisu li došli do kraja i uzdizanje (razvoj) i usavršavanje umjetnosti. Ima li više ikakva puta naprijed?

U desetljećima nakon Hegela razvoj je umjetnosti bio nedvosmislen i gotovo jednosmjernan. Umjetnički stilovi i smjerovi slijedili su sve brže, pretjecali se međusobno i potkopavali. I kad se pokazalo da će se na kraju umjetnik uspostaviti kao vlastiti eksperimentalni znanstvenik i tako pokriti sve potre-

be duha, kad je sve iskrilo od priručnih estetika, kratkoročnih sinteza, srednjoročnih manifesta i dugoročnih programa, začetkom sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća je nastupio vakuum posvemašnje saturiranosti. Lepeza raznovrsnih *izama* okončala je u maglovitu općenitost *post-izama*. Nisu načete samo forme autoriteta, nego i sam autoritet forme.

Nastupio je ne samo kraj klasične, nego i moderne umjetnosti. Mrtav je i larpurlartizam, esteticizam i eksperiment. Nisu više najviša potreba, uopće nisu više potrebni. Ali komu? Na podlozi kojeg kriterija?

Hegelu je kao mjerilo potrebe slovio *duh*. Umjetnost je prestala biti najvišom potrebom kad je najvišom potrebom postala znanost. Znane su nam njegove riječi: "Znanost umjetnosti je stoga u našem vremenu mnogo veća potreba nego u vremenima u kojima je umjetnost za sebe, kao umjetnost, davala puno zadovoljenje. Umjetnost nas poziva na misaono promatranje i to ne u svrhu ponovnog prizivanja umjetnosti, nego da se znanstveno spozna što je umjetnost." Za Nietzschea, koji se kao prevratni metafizičar, okreće osjetilnosti i volji za moć, mjerilo potrebe dakako nije duh, nego čovjek volje za moć, *nadžčovjek*. Znanost time ne prestaje biti najvišom potrebom duha, ali duh kao takav nije više najviša potreba čovjeka. Najvišom potrebom čovjeka kao postavkom volje za moć opetovano postaje umjetnost. Ali ne umjetnost u Hegelovu značenju, ne umjetnost kao potreba duha, kao osjetilno sjajenje/priviđanje Ideje, nego umjetnost u Nietzscheovu značenju, dakle umjetnost kao formiranje, odnosno shematiziranje kaosa ("shematizirati – utisnuti kaos u onoliko pravilnosti i oblika koliko zadovoljava našu praktičku potrebu"), odnosno kao način opstanka (egzistencije) volje za moć. Ili, kako je to pregnantno formulirao Lotman, "materijal književnosti je jezik". Znanost iz tako shvaćene umjetnosti nije isključena, nego je u nju uključena kao oruđe, kao sredstvo. Ideje su pretvorene u instrument, znanstveni pojmovi i zakoni tretiraju se kao *sheme*, kao prikladne forme za formiranje i transformiranje kaosa, odnosno za samo-formiranje volje za moć. Umjetnost kao način opstanka volje za moć tako iznovice pridobiva svu valjanost koja je pripadala grčkom *techne*: razumjeti se u nešto. Štoviše, umjetnost sada znači: razumjeti se u sve.

Premda volja za moć nije samo volja za životom (na čemu inzistiraju ultra-moderni ničanci poput Gillesa Deleuzea), nego se volja za moć u svojoj krajnosti preokreće u volju za ništinom (izraženu eksplicitno u Nietzscheovu

djelu *Uz genealogiju morala*: bolje htjeti ništa nego ništa ne htjeti!), u volju za u-ništenjem i naposljetku samo-uništenjem, volja za moć čini samo ono u što se razumije. A ona se dakako razumije, ukoliko je ime za bivstvovnost (supstancijalnost, odnosno suštastvo) bivstvjućeg, u *sve*. Po njoj je zato svatko tko to hoće – umjetnik. I jer se umjetnik, po volji za moć koja se razumije u *sve*, razumije prvenstveno u to kako se uopće možemo razumjeti u nešto, on je prije svega i iznad svega tehno-log. Umjetnost postaje tehno-logijom. Nije više samo *techne*, nego i – odnosno prije svega – *logos*. Umjetnost je tom preobrazbom odsada najprije i prije svega *umo-tvor*.

Kao tehno-logija, kao subjekt same sebe, umjetnost postaje sama predmetom (sadržajem) umjetnosti. Uspostavlja se kao subjektivitet subjekta, kao novovjekovni oblik (metafizičke) bivstvovnosti bivstvjućeg i tako se pretvara u objekt ili materijal sebe same.

No unatoč tome umjetnost *kao* umjetnost, umjetnost kao pjesnikovanje, probijala se i probija mimo svih metafizičkih okvira. Danas, na kraju estetika i umjetničkih ideologija, na kraju platoničko-hegelovske mimeze ili ničeanske pojeze, ali ne na kraju umjetnosti *kao* umjetnosti, nijedan se *umo-tvorac* neće moći afirmirati samo pozivanjem na određenu estetiku ili određenu ideologiju. Vrijeme danas traži umjetnike s vlastitim poetikama. Autopoetike ne ocrtavaju samo metodološke ili tehno-poetske principe, nego svagda iznova ocrtavaju i a-metafizičku ontološku diferenciju u igri svijeta, svijeta ne kao cjeline svega bivstvjućeg, nego prije svega i iznad svega svijeta kao čistine bivstvovanja.